

David Östlund

Maskinmodernitet och dystopisk lycka

Den sociala ingenjörskonstens Sverige,
upplaga Huntford 1971

Den rasande Roland

En januarimåndag 1972 basunerade *Expressens* förstasida ut ett sensationellt budskap: "VI ÄR EFTERBLIVNA". Saken gällde Sverige, och påståendet var säkert tillräckligt udda för att sälja ett och annat lösnummer. Landets läsare var vana vid notiser om det myckna ordandet om dem och deras samhälle utomlands.¹ Men vanligen var temat det motsatta. Sveriges vänner brukade hylla landet för vara *modernt* på ett attraktivt sätt. Exemplet brukade visa att industriellt välstånd och offentlig välfärd var i högsta grad förenliga storheter. Deras fiender – som länge varit minst lika engagerade i att ställa diagnos – brukade i polemik mot detta hävda att fallet Sverige bevisade att sådan modernitet alls icke skapade lycka. Lös gjorda från alla traditionella värderingar tröstade sig svenskarna sig med fylla och frigjord sex, ifall de inte tog livet av sig, därför att de vantrivdes i sitt påstådda paradys. Landet kunde porträtteras som "a chromium nightmare" från höger, men också som "an air-conditioned hell" från vänster.² Att svenskarna skulle vara efterblivna var något nytt. Men för säkerhets skull åtföljdes tanken av ett löfte: "Här börjar Expressen en artikelserie som det blir bråk om!" I övrigt ägnades förstasidan åt Gustav VI Adolf. Men det var det inte förmoderna rester, statskicket till exempel, som granskades. Tankegången var mer avancerad: svenskarna hade nått ett kusligt tillstånd av otyglad modernitet, *just därför* att de var så efterblivna på insidan. Och det var delvis därför de var så skrämmande *nöjda* i sitt elände.

Expressens artikelserie löpte hela den följande veckan under titeln "DET BLINDA SVERIGE".³ I fylliga utdrag och referat presenterades *The New Totalitarians*, det senaste tillskottet bland försöken att teckna en utvärderande helhetsbild av det svenska samhället, skriven av Roland Huntford, det brittiska söndagsmagasinet *The Observers* korrespondent i Stockholm. Boken hade tryckts första gången i England och USA året innan. Även där hade den blivit en smärre sensation, som ibland lär ha publicerats i utdrag på nyhetsplats.

1972 publicerades den i Norge som *Formynderstaten* och i Danmark som *Fagre ny Sverige: Demokrati eller Demokratur?* På tyska trycktes den första gången 1973 under titeln *Wohlfahrtsdiktatur: Das schwedische Modell*. När *Le nouveau totalitarisme* utmanade fransk *suèdomanie* 1975 kom även en marginellt reviderad version i pocket på engelska – där ändringarna mer var ämnade att skärpa budskapet än att korrigera sakfel. Vad som mötte kvällstidningsläsarna var alltså ett succéalster ur det omfattande bildmakeri som hade Sverige till motiv under den klassiska folkhemsepoken – om man så vill den del av folkhemmets idéhistoria som inte kan sägas ha funnits *i* eller *bakom* den svenska tillvaron, utan det tänkande som i stället bedrevs på främmande arenor och brukade den svenska tillvaron som objekt och redskap. Huntfords bok, en senkomling i den delgenre som sökte vända uppochner på bilden av landet som en realiserad utopi (en marginell företeelse bland dem som såg det som ett föredöme), kom i spridningstermer att bli den närmaste utmanaren till den bok som först lanserat landet som världssymbol – amerikanen Marquis Childs *Sweden: The Middle Way*, som hade tryckts i en uppsjö av kontinuerligt uppdaterade utgåvor från 1936 till 60-talets mitt.⁴

I Sverige, där inte ens Childs hade översatts, var resonansen unik: efter *Expressens* version kom på hösten inte mindre än två översättningar. Temaserien publicerade hela boken under samma titel som *Expressen* använt. Den blev snart mottagen som ett skådeexempel på Åke Ohlmarks fria översättarkonst. Ändå hade kritikerna förbisett att denne inte bara ofta missförstått originalet, utan också oannonserat gjort omfattande strykningar och ibland bearbetningar som speglade Ohlmarks världsbild snarare än Huntfords – exempelvis en äreräddning av Karl XII. Strax innan hade Stockholmsstudenternas kårtidning *Gaudeamus* i två nummer publicerat sin egen tolkning av kapitlet om det svenska undervisnings- och forskningsväsendet. Redaktionens introduktion andades inte samma kommersiella blodtörst som *Expressens* lansering, och eventuella politiska motiv i ett organ med skribenter i spannet mellan Jan Myrdal och Carl Bildt var knappast entydiga. Men att det i första hand var bokens polemiska tillspetsning som skänkte den intresse stod lika klart som i *Expressen*: uppgiften att ”Kollegiet för sverigeeinformation i utlandet” publicerat ”en broschyr ägnad negativa omdömen om den”, och att Huntford ”alltså trampat på en hel del ömma tår”, var den enda rekommendation materialet försågs med – utöver en uppmaning att sända in debattinlägg.⁵

Huntfords bok torde ha fått mer uppmärksamhet i Sverige än någon annan i sin genre. Men det innebar inte att den diskuterades på samma analytiska nivå som den själv var avfattad på. När *Gaudeamus* publicerade fyra kommentarer

kunde Göran Hägg konstatera att boken ”tidigare inte väckt någon större debatt”.⁶ Det bråk *Expressen* utlovat blev det i alla händelser inte mycket bevänt med. Våren 1972 hade visserligen även en liberal skribent som *GHT*:s Harald Wigforss velat se ett berättigat ärende under ytan av ”omedvetet parodiska överdrifter och stolligheter”. Dessutom hade Huntford i allmänhet varit ”noga med sina faktiska uppgifter” och ”sannerligen skrapat ihop en del”. Wigforss hade också – i likhet med *Expressens* redigerare och rubriksättare – fascinerats av den frispråkighet med vilken ”namngivna koryféer” låtit grodor hoppa ur munnen i boken: ”Man får hoppas att författaren förfogar över en laddning band och uppteckningar, han kan komma att behöva dem.”⁷

Men inga band redovisades, och Huntford förlorade snart trovärdighet just på den punkten. En sak var att en person som Olof Lagercrantz på *Dagens Nyheters* ledarsida nekade till att i intervju med Huntford ha förkastat objektiv nyhetsrapportering som uttryck för konservatism, eller ha uttryckt ”tanken att svenskar endast reagerar gruppvis och att de är lätt influerade”.⁸ En helt annan sak var att en ledande konservativ debattör som Leif Carlsson några dagar senare förklarade sitt gästspel i boken vara ett falsarium: han hade aldrig påstått att ”Högerpartiet” (Ohlmarks fick en känga för ordvalet) skulle ingripa för att tysta honom ifall han i någon bokrecension dristade sig till att antyda att ”traditionen inte borde helt lämnas åsido”. Tvärtom brukade han och hans kamrater vara fullkomligt frispråkiga på den punkten, och Moderaternas partiorganisation ägde inget inflytande över innehållet på *Svenska Dagbladets* kultursida.⁹ Lagercrantz och Carlsson bildade framgent par i kommentarer till Huntford, t.ex. när den etablerade högerns distansering kulminerade i en artikel av Gunnar Unger i *SvD* i april 1973 under rubriken ”Den rasande Roland”. Unger kåserade över den diskussion om tillståndet i Sverige som aldrig blivit av, och hävdade bl.a. att ”det är synd att Huntford ska ha förfuskat ett gott uppslag och därmed givit hemul åt uttrycket tokhögern”.¹⁰ Strax innan hade också Wigforss bytt fot, när han hälsade ett nytt tillskott i genren (*Sweden* av Irene Scobbie) som en kunnig och balanserad framställning: ”Med tanke på andra mer flamboyanta böcker om Sverige känner man sig frestad att travestera en välkänd engelsk fras. Änglar träder till och ställer till rätta där stollar rumsterat om.”¹¹

Men samtidigt framhölls ofta att det fanns korn av sanning hos den rasande Roland. Det ägde utan tvivel sin riktighet – också när Huntfords attacker urartade i lögn på ett sätt som knappast bevärdigades med bemötanden. Så var exempelvis fallet när han diskuterade det svenska välfärdssystemets rötter i 1930-talet, och introducerade den nyckelroll makarna Myrdals *Kris*

i *Befolkningsfrågan* spelat i sammanhanget. På ett sätt som knappast var självklart 1971 kan han sägas ha riktat uppmärksamheten mot de gemensamma nämnare mellan den liberala välfärdsstaten och nazismen som man exempelvis i traditionen från Foucault sedermera analyserat med tänkvärda resultat i termer av "biopolitik". Huntford spetsade till saken med att hävda att moderskapspenning och barnbidrag egentligen aldrig handlat om social välfärd, och att Sverige efter Nazityskland varit "the first country to subsidize fecundity". Men *Kris i befolkningsfrågan* sades dessutom, genom författarnas intima kontakter i den tyska akademiska världen, ha varit baserad på vad nazistideologer skrivit i ämnet. Gunnar Myrdal påstods ha varit nazistsympatisör, och han skulle offentligt ha beskrivit nazismen som ungdomens och framtidens rörelse. Detta sades dock (med ökad syra) kunna ursäktas med att Hitler haft avancerade idéer om social välfärd som attraherat många vänner av "a benevolent authoritarian state". Temat förankrades åter i påståenden som inte var obetingat osanna: Sverige hade länge varit intellektuellt beroende av Tyskland; nazistiska idéer genomsyrade det dåtida svenska samhället, ofta inkognito, och de tyska nazisternas och de svenska socialdemokraternas sociala ideologi hade mycket gemensamt.¹²

Allt detta kunde hösten 1972 läsas i jämförelsevis klanderfri svensk översättning av Åke Ohlmarks, som året före *Kris i befolkningsfrågan* själv hade hyllat tredje rikets "okuvliga framåtanda" och "gosselynn", för att sedan bosätta sig i Nazityskland 1933–34 och från hösten 1941 till mars 1945.¹³ Den sedan 1929 intellektuellt amerikaorienterade Gunnar Myrdals identitet som en av seklets tongivande antirasister, nära knuten till demokratisk tankemobilisering i Sverige under kriget, skymtade aldrig i texten.¹⁴ Huruvida Huntford – som hade bakgrund i Sydafrika och stundom vädrade sitt ogillande av medborgarrättsrörelsen i USA – närde biavsikten att misstänkliggöra författaren till *An American Dilemma* får här vara osagt.¹⁵ Säkert är att han inte skydde några medel för att ge must åt sina teser om hur förfärande fallet Sverige egentligen var.

Omvärldens och eftervärldens folkhemsbilder – och ett fall av *déjà vu*

Att säga drastiska saker om världssymbolen Sverige ägde kommersiell potential; Huntfords bok väckte t.o.m. nyfikenhet hos den enda publik den *inte* var avsedd för – samtidens svenska publik.¹⁶ Omvärldens intresse för landet skulle svalna fort efter den ekonomiska krisens definitiva intåg hos oss omkring 1976.

Men 1990-talets internationella reaktioner på svensk tvångssteriliseringspolitik från 1930-tal till tidigt 1970-tal – en fråga som Huntford aldrig kom in på – illustrerar att fallet Sverige hade varit ett inarbetat slagfält för retorisk kamp kring välfärdsstaten, i så hög grad att teser som aktiverade rätt sorts dramaturgi ännu förmådde väcka sensation.¹⁷ Vid denna punkt presenterar sig den mest elementära angelägenheten i vår betraktelse: att låta den rasande Rolands exempel lyfta fram en specifik företeelse. Det gäller själva fenomenet att man i omvärlden skapade sig så många och disparata bilder av Sverige under våra decennier i rampljuset, och det faktum att beskrivningar och tolkningar av vårt lilla land i anmärkningsvärt hög grad blev till ingripanden i samtida kontroverser på annat håll, ofrånkomligen med starkt normativt-politisk laddning. Låt oss kalla denna samtida verksamhet i utlandet för *det externsimultana bildmakeriet kring folkhemsepokens Sverige*. Genom att vara otypisk i sitt sätt att turnera typiska teman ger Huntford en rad sådana hög relief, och utgör därför ett säreget men illustrativt exempel. Det *sätt* på vilket han agerade i sverigebildernas polemiska landskap framträder med särskild skärpa om man jämför hans bok med en föregångare som hade publicerats vid den tid han inledde sitt arbete, amerikanen David Jenkins *Sweden and the Price of Progress* från 1968. Jenkins, till utbildningen företagsekonom med särskilt intresse för arbetslivsfrågor, var liksom Huntford bosatt i Stockholm sedan några år tillbaka, varifrån han främst rapporterat för affärstidskrifter. De båda böckerna är påfallande lika till det yttre: de vände sig till en bred publik, men med hög teoretisk ambition, i framställningar som kombinerade journalistiska element med frukterna av omfattande inläsning (dock utan referenser eller bibliografier). Båda författarna sökte, som Jenkins uttryckte det, fånga ”the essentials” i vad som gjorde den svenska livsformen unik – för det ansåg de att den var.¹⁸ Båda skrev från positioner till höger om vad de talade om som ”the Swedish system”. Utgjutelserna speglade snarlika personliga känslor av vantrivsel. Medan Jenkins samlade sin kritik kring tesen att svenskarna var *tråkiga*, och att deras system på gott och ont var frukten av denna tråkighet, kunde Huntford berätta för *Expressen* att utgångspunkten varit upplevelsen av att ha hamnat i en öststat.¹⁹

Men de båda Sverigebilderna hade knappast kunnat bli mer olika, och vad som skiljer dem är inte främst känslan eller de enskilda pusselbitarna – som tvärtom ofta är rätt lika – utan *vad de formats för att uträtta* i den engelskspråkiga debatten. Jenkins budskap var inte av det virke som skapar en bestseller, även om det framfördes på ett aldrig så livfullt sätt; boken utkom en gång i USA och en gång i England som *Sweden: The Progress Machine*. Mot bakgrund

av en genomgång av 50- och 60-talens alla dramatiska avslöjanden att Sverige inte var ett paradiset (också på andra sidan järnridån med omvända värdeförtecken) var Jenkins ambition att leverera en nyanserad analys, lösgjord från "the silliness that permeates some of the Swedological writing".²⁰ Resultatet blev en bild av Sverige som den okänslosamma, pragmatiska, lugnt praktiskt sinnade nationalkaraktärens kompromissamhälle, där ekonomisk-teknisk effektivitet med materiellt välstånd i sikte var det övergripande värde som samlade alla samspelande krafter till ett ständigt resonerande, jämkande och letande efter fungerande lösningar vid förhandlingsbord av alla de slag. Det var trist, men i allt väsentligt mycket vettigt och harmlöst – och svenskarna själva trivdes direkt utmanande väl i sin unika livsform. I dagspolitiska termer kunde budskapet måhända fattas som något i stil med att det inte skyttade någon avgrund i förlängningen av Lyndon Johnsons *Great Society*, men att Sverige – som i en "sleepy revolution" utvecklats mot ett slags "welfare socialism" – knappast var ett föredöme annat än i många enskilda detaljer. Detta för att *svenskarna var som de var*, inte för att systemet skulle vara socialistiskt i något annat än en ytterligt diffus mening, närmast avseende den egalitära utjämnningstendensen.

Måhända utlöste denna bild Rolands raseri. I alla händelser ligger det nära till hands att läsa Huntfords högstämt allvarliga framställning som en våldsam replik: utan att vidgå att något tidigare sagts i ämnet gjordes här anspråk på att avslöja sanningen om Sverige, och den bild som tecknades var i långa stycken en invertering av den som togs för given av Jenkins. Denne hade inte varit främmande för möjligheten att Sverige, som så ofta påstods, representerade "the wave of the future", och att sådant som idag skedde här skulle dyka upp i resten av världen i morgon. Men han hade betonat att "the inner tickings of Sweden today" ägde intresse i egen rätt.²¹ Hos Huntford var inställningen den omvända: fallet ägde intresse för att det speglade en hotande framtid i den industriella västvärlden. Men han undvek att upprepa grundtanken i den swedologi som Jenkins med möda visat vara fånig: problemet var *inte* att svenskarna "egentligen" vantrivdes eller på något lättfångat vis för illa i sitt skenparadis, utan att de verkligen själva upplevde det som ett paradiset. Bekymret var inte heller att landets inbyggare mer än andra tog livet av sig, eller tröstade sig med fylla och fri sex. I dessa avseenden var problemen mer specifika: att de (visserligen många) som begick självmord gjorde det därför att de var *individualister*, och att landets ungdomar bedrev ett i industrivärlden ordinarie mått av promiskuitet (om än i övre registret) i en särskild, avsiktligt formad *anda*.

Ett ledmotiv i Huntfords och Jenkins bildmakeri var dock gemensamt:

teknik, maskiner, teknisk begåvning och nationell besatthet av effektivitet, praktisk funktionalitet och tillämpad vetenskap. Sverige förkroppsligade en teknologisk modernitet – detta såväl i konkret mening med syftning på landets industriproduktion som i en uppsjö av överförda meningar och metaforiska beskrivningar. Temat speglade vad som några decennier varit skälet till att just Sverige bland alla småländer i Europas utkant (varför inte Portugal eller Bulgarien?) motiverat sådan tankemöda. Medan Norge och Danmark, oavsett alla likheter som föll utanför synfältet, sålde mat och skeppade gods, genomgick Sverige en blixtnmodernisering och utmanade snart självaste USA i grenar som att tillverka bilar, dammsugare, mediciner och stridsflygplan.²² Den givna utgångspunkten i samtliga bilder var att Sverige var ett den teknologiska kapacitetens och produktionseffektivitetens förlovade land. Vad som var öppet för tolkningar – på en skala mellan idealiseringar och demoniseringar – var vad det kunde tänkas vara i övrigt. I synnerhet var frågan hur landets föregivet unika sociokulturella och politiska profil kunde förstås *i relation* till dess ekonomisk-tekniska askungesaga. Här låg dynamiken och dynamiten i argumenten.

Det låg nära till hands att diskutera också *det övriga* i termer av landets teknologiska profil, och för det fanns en rad språkliga verktyg. Ett som figurerat ett par gånger hos Jenkins var termen *social engineering*.²³ Det hade skett på ett sätt som var väl integrerat i den bild han målat upp, och uttrycket saknade nämnvärd retorisk laddning. När Huntford tog upp termen fick den väsentligt annorlunda innebörd, och dessutom en central roll i argumentationen som helhet. Huntford gjorde den till ett nyckelredskap i sin intervention i det externt-simultana bildmakeriet kring den sena folkhemsepokens Sverige. Här möter ännu en huvudangelägenhet i vår betraktelse: att låta fallet Huntford visa på förekomsten av samspel mellan två typer av bildmakeri kring folkhemmet, det externt-simultana och *det internt-retrospektiva*, dvs. det ofta intensiva beskrivande och tolkande av det svenska samhället 1932–76 som bedrivits här hemma, i efterhand. Den som läser hans bok med de senaste decenniernas inhemska bildmakeri kring den klassiska folkhemsepoken i bakhuvudet kan nämligen få en oväntad upplevelse av *déjà vu*. Inom ramen för sin tids kamp om Sverigebildens utomlands blev Huntford pionjär för en ansats som sedermera bildat genre i den interna kamp om bilden av landets nära förflutna som kunde ta sin början några år senare, efter det brott i utvecklingen som på en rad områden kunde uppfattas vid 1970-talets mitt. Särskilt i den akademiska forskningen har ansatser att fånga *essensen* i den klassiska folkhemsepoken formulerats i termer av social ingenjörskonst, inte sällan med

politiska förtecken till vänster. Detta på en gång beskrivande och värderande bildskapande kring det samhälle som nu både kunde ses utifrån, som något överspelat, *och* som samtidigt ärvda predikament, vann notabelt gehör i den dagspolitiska debatten. Där var ”social ingenjörskonst” redan ett nyckelord i den nyliberala kritik som efter krisens intåg kunnat göra ekonomiska argument till huvudarsenalen mot det slags välfärdsstat som Sverige varit sinnebilden av. Att den sociala ingenjörskonsten dessutom sades ha spelat en roll lik den som den haft i Huntfords anatema var ett välkommet tilläggsargument. Det ”system” som man ville skifta bort var inte bara dysfunktionellt i längden, det var också – tycktes forskningen visa – moraliskt förkastligt.

Ett halvt decennium innan detta bildmakeri ens kunde ta sin början hade Huntford målat en bild av folkhemsepokens Sverige i termer av *socialingenjörer* och *social ingenjörskonst*. Det skedde med fokus på utopiska ambitioner som via socialvetenskapligt sanktionerad expertmakt slagit över i dystopisk disciplinering, på samband mellan funktionsarkitektur och värdenihilism, på skenbar avideologisering där värdekonflikter trängts ut av administrativa apparaters val av medel att nå givna mål, på befolkningspolitik med grumliga band till nazismens tankevärld och en vetenskapligt-rationalistisk sexualsyn som inter- venerat ända in i sängkammaren. Termen ”social ingenjör” har förekommit på svenska åtminstone sedan 1902. Uttrycket ”social ingenjörskonst” var känt hos oss i engelskspråkig tappning sedan 1899, och förekom också översatt under den tidiga folkhemsepoken efter modell från USA.²⁴ Vokabulären tycks dock ha varit mer eller mindre bortglömd i det tidiga 1970-talets Sverige. De som tog sig mödan att läsa Huntford i original exponerades för något nytt, även om Jenkins fall visar att själva ordvalet inte var någon isolerad företeelse. När terminologin introducerades en bit efter bokens mitt blev socialingenjörerna hos Ohlmarks ”sammanslagning” och i *Gaudeamus* ”sammanslagningar”. Strax laborerade *Gaudeamus* med uttryck som ”sammanslagning”, Ohlmarks med ”socialt manövrerande” och ”social ingenjörsteknik”, när originalet talade om *social engineering*.²⁵

I fallet Huntford föreligger en länk mellan det externt-simultana bildmakeriet kring den klassiska folkhemsepokens Sverige och dess internt-retrospektiva motsvarighet; i bägge fall ett bildskapande med tätt sammantvinnade deskriptiva och normativt utvärderande element, och i bägge fall ett bildskapande med karaktär av handling i kontrovers. Men det är långtifrån självklart hur man ska förstå sambandet, och mitt huvudsyfte här är att väcka frågan och peka på att det är instruktivt att ställa den. En tolkning i termer av s.k. *inflytande* vore knappast meningsfull. Snarare skulle jag föreslå möjligheten att se sambandet

som ett fall av *Denkverkehr* i Ludwik Flecks mening: nya *sätt att se* kan öppnas när termer och resonemang ”trafikeras” mellan tankevärldar som väsentligen är varandra främmande, trots att den specifika poängen i vad som sägs med nödvändighet blir en annan.²⁶ Likheterna behöver inte innebära att de senaste decenniernas svenska bildmakare alltid sökt göra något som ens avlägset liknar vad Huntford försökte göra i sin samtids diskussion. Men däremot riktar de ljuset mot att även dessa, mer eller mindre överlagt, sökt utträta något i *sin* samtids retoriskt-politiskt laddade utvärdering av fallet Sverige 1932–76. Vad man i de specifika fallen sökt göra är däremot en öppen fråga. Parallellerna i en framställning av så dubiös karaktär som Huntfords utesluter inte heller att det funnits många korn av sanning i detta bildmakeri, inte minst när man lyft fram en teknikorienterad jargong hos de aktörer man velat se som ”folkhemsbyggets arkitekter”. Faktum är ju att också den rasande Roland visade viss talang för att (med hans eget uttryck) hitta ”skeletons in the Swedish cupboard”.²⁷

Huntfords sätt att prata social ingenjörskonst skulle sedermera främst att dyka upp i den akademiska världen i Sverige, för att därifrån ge återklang i debatten. Men hans bok var på sin tid ingen akademisk succé, även om den gjorde något slags karriär åtminstone vid Stockholms universitet (där jag själv bläddrade i 1975 års engelska upplaga, staplad som kurslitteratur i något ämne, på bokhandeln i mitten av 1980-talet). De vetenskapliga tidskrifterna synes mer eller mindre ha ignorerat Huntford när boken var aktuell. I dagspressen var det från akademiskt håll veterligen bara sociologen Edmund Dahlström som i en bekymrad betraktelse över Sverigebilderna för *Dagens Nyheter* 1973 gjorde ett ställningstagande. Han jämförde Huntford med ett par färska diagnoser från amerikanska universitet och konstaterade att hans resonemang inte var ”uddlösa”, och att det ”i vart och ett av dessa avslöjanden finns ett uns av sanning”, samt att somligt redan hade framförts i kritik både från höger och vänster. Men bildmakeriet fick underkänt: enögt urval av data, utelämnande av sådant som kunnat modifiera och ”kolossala uppförstoringar av vissa förhållanden”. Böckerna sades visa ”hur pass subjektivt det blir när man försöker ge en värderande helhetsbild av samhället”. Underliggande antaganden och värderingar behövde redovisas, eftersom den ”teoretiska föreställningsramen” var ”avgörande för utfallet av presentationen” – inte minst i Huntfords fall: ”Till slut säger boken mer om författaren än om Sverige.”²⁸

Jag tror att Dahlström hade rätt. Huntfords bildmakeri sa mer om författaren än om Sverige, eller bättre: det sa mer om den kamp utanför folkhemmet som författaren agerade i än om det samhälle som avbildades. Jag tror att detta även gäller det återblickande bildmakeri kring folkhemmet 1932–1976

som gjort social ingenjörskonst till huvudmotiv. Dahlström satte också fingret på vilken avgörande betydelse den teoretiska referensramen hade i Huntfords analys. Men inte på hur den ramen var beskaffad.

Vi ska avlägga en kort visit i den nya sköna värld som målades upp, för att söka den logik som gjorde *social engineering* till ett huvudelement i helhetsbilden – trots att själva termen bara förekom ett tiotal gånger. Att många av ”avslöjandena” inte nödvändigtvis behövde ingå i en argumentation från höger för att äga kritisk udd noterades inte bara av Dahlström. Harald Wigforss hade t.ex. noterat att Huntford inte förbisett ”[n]yvästerns dialektiska stormanlopp mot etablissemanget”, utan tvärtom själv lånat ”tivelaktiga uppslag från det hållet.”²⁹ Huruvida det var fråga om lån är tveksamt, men paralleller föreligger utan tvivel. Kritiken var i väsentliga avseenden väl ägnad att med tiden träda i dialog med ”det svenska systemets” kritiker till vänster. Som vi ska se äger svaret på frågan om hur detta var möjligt sitt klara fokus: *tanken på den teknologiska modernitetens rörelseriktning mot sociokulturell kontroll.*

Vårt besök i Huntfords Sverige utmynnar slutligen i en iakttagelse rörande en grundpremiss som denne delar med de flesta internt-retrospektiva swedenologer, i synnerhet med dem som sökt fånga folkhemsepokens förmodade essens i termer av social ingenjörskonst. Saken gäller ett ponerat skapande supersubjekt: föreställningen om Någon eller Något som har idéer, avsikter, intentioner, som hela folkhemshistorien *egentligen* kan betraktas såsom materialiserandet av. Ett antagande som bland de senaste decenniernas svenska historieforskare förbluffande ofta underförståtts som ett odiskuterat axiom – att det svenska samhället intentionsenligt skulle ha formats eller ”byggt” av det parti som råkade inneha statsministerposten 1932–1976 – träder hos Huntford osminkat fram som vad det i grund och botten är: en ytterst äventyrlig tes av strikt politiskt-instrumentell karaktär.³⁰

Att bygga Utopia: den otyglade modernitetens sälla mardröm

Mot bakgrund av sin bild av effektivitetshysterins och de sociala maskineriernas Sverige hade David Jenkins ingående diskuterat risken att individen kom i kläm. Men budskapet var ljusst. På sitt asociala vis var svenskarna individualister. Problemlösningarnas pragmatiskt flexibla karaktär gav utrymme för individuell anpassning, och på det formella planet hade det moderna Sverige polerat upp och expanderat traditionella friheter med samma sinne för effektivitet som på alla områden. Att svensken i termer av individuell rätt

således hade det bättre förspänt än de flesta knöts i sin tur till att landet *aldrig* stått under totalitär regim.³¹ Hos Huntford mötte en omvänd bild. Bakom den demokratiska kulissen var Sverige ett komplett totalitärt samhälle, och hade i princip *alltid* varit ett sådant. Svenskarna var till hela sitt väsen och hela sitt historiska arv renodlade kollektivisterna som aldrig på allvar ifrågasatt det styre som utövats av "the rulers".

För att befästa premissen utvecklades den bärande tes som *Expressen* skulle hissa i topp med rubriken "VI ÄR EFTERBLIVNA". Huvudtanken var att Sverige aldrig varit en egentlig del av Europa; svenskarna hade på det mentala planet aldrig tillhört Västvärlden. Landet var snarare länkat till Ryssland, som en del av en östlig värld av despoti och ansiktslös underkastelse. Hit hade kristendomen kommit sent och med ytligt genomslag. Här hade en för-feodal medeltida anda, formad i byalagets kollektiva jordbruk och brukssamhällets paternalistiskt inordnade tillvaro, gjort svensken främmande för det moderna västerlandet, i synnerhet för den upptäckt av individualiteten som renässansen inneburit. Ett element i den burckhardtska modernitet som här lagts på paletten hade dock lånats in med desto större iver: statskonsten. I realiteten var landets samtida "rulers" kongeniala arvtagare till den centraliserade maktapparat som skapats av Gustav Vasa och Axel Oxenstierna.

Den totalitära kontrollen hade därefter skett via statsbyråkratin, inklusive prästerna, och det var en central tes att den egentliga makten fanns i den administrativa apparaten, medan den parlamentariska makten i "the diet" alltid varit en tom kuliss med uppgift att sanktionera på förhand givna beslut. Detta hade också sitt korrelat i den svenska mentaliteten: människornas vördnadsfulla tilltro till staten var väsentligen riktad mot ämbetsmännen; de ville hellre bli styrda på ett rationellt och konfliktfritt sätt av byråkrater än av politiker via de konfrontationer mellan *värderingar* som utgjorde egentlig politik. Efter industrialiseringen hade bygemenskapernas och brukens kollektiva identiteter fått sitt moderna substitut i *organisationernas* Sverige. Huntford vände ut och in på Jenkins bild av detta, där benägenheten att organisera alla intressen och integrera dem i alla offentliga beslutsprocesser visats bilda spärr mot totalitära tendenser, i stället för att, som man kunnat befara, närma sig korporativism av fascistiskt slag.³² I Huntfords Sverige hade man realiserat ett korporativt system av *just* det slag som Mussolini aldrig fullt ut lyckats tvinga på det land som varit renässansens vagga. Tesen passade väl ihop med arvet från Gustav Vasa: statsbyråkratin var helt sammanvuxen med organisationernas funktionärskadrer i de slutna sammanträdesrum där de egentliga besluten fattades över människornas huvuden.

Associationer till nazism och fascism fanns på paletten, och de stod för viktiga accenter. Men dominerande var ändå parallellismerna mellan det svenska och det ryska. De kunde ibland bli komiska för läsare som hade realiteterna kring knuten. Som exempel på Huntfords ”uppförstoringar” kom Edmund Dahlström att nämna hur ABF beskrivits som de svenska härskarnas *Agitprop*. Kadrerna av administratörer i stat och organisationer kallades på samma manér *Apparatchiks*. Mer subtil var en ordlek som gick förlorad när begreppen återöversattes till svenska. Samhällets till vardags mäktigaste individer sades vara ämbetsverkens chefer (*primus inter pares* var Socialstyrelsens Bror Rexed); dessa titulerades *Director-General*, varför de statliga myndigheterna naturligen betecknades som ”direktorat”. När andra talade om exempelvis ”the Labor Market Board” talade Huntford om ”the Labor Market Directorate”, jämte ”the Directorate of Social Affairs” och en rad direktorat för utbildning, bostäder, stadsplanering.³³

Men på analysens mer ambitiösa nivå var Huntfords syfte *inte* att säga att de svenska och ryska systemen var av samma skrot och korn, eller att den svenska socialismen var en blek kopia av den sovjetiska. Han betonade också skillnaderna, och poängen var starkare än så: den svenska totalitarismen var på många sätt *värre*, eftersom den i motsats till den ryska bildade ett så smidigt maskineri, utan egentligt internt motstånd. Därmed har vi nått kärnan av Huntfords teoretiska referensram. I bokens inledning och avslutning fördes ett resonemang som helhetsbilden slöt an till med avsevärd konsekvens. Grundtanken var att *den på vetenskap grundade teknikens utveckling* i förlängningen bar hän mot totalitarism, såvida inga motkrafter förmådde hindra det. De risker som låg i utvecklingens förlängning hade fångats i Aldous Huxleys och George Orwells dystopiska romaner. Men i motsats till vad som ofta antogs i de svenska reaktionerna var syftet inte att i största allmänhet klandra Sverige med paralleller till *Brave New World* och *1984*. Med undantag för fenomenet *newspeak* var Orwells vision alls icke tillämplig i vårt fall. Tvärtom var poängen att Sverige och Sovjet utgjorde tillnärmelser till varsin dystopi: medan den ryska utvecklingen förkroppsligade förtryckets principer i *1984* var Sverige världens klaraste exempel på just den totalitarism som beskrivits i *Brave New World*. Detta var i sin tur viktigt att säga, eftersom det var vanligt att identifiera tendenser mot Huxleys mardröm i *västvärldens* industriella demokratier. Huntfords huvudtanke var nu att Sverige – blott skenbart ett västland – naturligen gått längst i denna riktning eftersom det västliga kulturarvets motkrafter saknades. Kort sagt: eftersom svenskarna var förmoderna på insidan hade

den vetenskapligt-tekniska moderniteten här kunnat utvecklas hän mot en fullskalig ny totalitarism:

One of the gravest obstacles to the fulfilment of Utopia has been the development of individuality. It brings too much incertitude and too much resistance to the calculations of authority. But the Swedes have been spared that burden... [---] The Industrial revolution found a receptive environment in Sweden and did not have to grapple with the inappropriate mentality of Western Europe. Sweden is a country in which modern institutions have been grafted onto a medieval mind.³⁴

Vad var det då som skilde Huxleys mardröm från Orwells? För att sätta fingret på det knöt Huntford särskilt an till Huxleys 1946 infogade förord till *Brave New World*. Medan det förtryck som skulle beskrivas i 1984 byggde på yttre våld och grova metoder att tygla människornas inre motståndskraft i en tillvaro som var manifest plågsam, arbetade den totalitarism Huxley varnat för med mera sofistikerade medel: makten byggde på att människorna bringades "to love their servitude". Det var precis vad svenskarna gjorde: de *älskade sitt slaveri*. Det gjorde näppeligen ryssen i gemen. Två förutsättningar behövde fyllas för att något sådant skulle lyckas: dels fordrades en bas av materiell trygghet, dels fordrades en medveten manipulation av människors tankar och känslor. I *Brave New World* var den styrda och styrande tillfredsställelsen av sinnliga behov både formen och medlet för totalitär kontroll. Så var också fallet i Sverige.

Här föreligger en drastisk skillnad mellan Huntfords anatema och de angrepp på "det svenska systemet" som bara några år senare kunde hämta näring ur krisen i svensk ekonomi. När Huntford skrev sin bok var ekonomiska argument mot välfärdsstaten ett synnerligen vanskligt instrument just i fallet Sverige, även om de ofta förekom. Hur man än vred på frågan blev Sverige beviset för att välfärdsstat och konkurrenskraftig välståndskapitalism lät sig förenas.³⁵ Men att utesluta produktionen ur Sverige bilden, och formulera sin diagnos bara kring *det andra*, var före krisens intåg inte heller en framkomlig väg. Alltså byggde Huntford hela sin retoriska strategi kring ambitionen att göra svensk produktionskapacitet – och den besatthet av att gynna den som beskrevs som en fredstida krigsmobilisering – till en fundamental del av själva problemet. Oavsett det väsensskilda perspektiv Huxley utgått från var grundtanken i *Brave New World* synnerligen väl lämpad som redskap för vad Huntford avsåg uträtta med sin bild av Sverige.

Ett porträtt av arbetsfredens industriella Sverige – här tecknat som planerarens förlovade land – passades i bokens början ihop med bilden av den byråkratiskt-korporativa centralstyrningen av den svenska samhällsutvecklingen. När Huntford kom fram till kapitlen ”Economic Security and Political Servitude” och ”Welfare as an Instrument of Control” stod det klart att Sverige inte bara var den statliga välfärdens sälla mardröm, utan också det materiella välståndets sälla mardröm.³⁶ Den ekonomisk-tekniska framgångssagan hade tecknats på ett sätt som kunnat passa i vilken rekommendation som helst: en imponerande uppsättning storföretag med högt anseende hade gjort landet näst rikast i världen. Huntford serverade siffror och konstaterade att han kunnat fortsätta ”*ad nauseam*”. Men inte bara det. I termer av ”equitable distribution” ledde svensken välståndsligan. Här fanns varken slum eller undernäring, medan miljontals amerikaner levde i fattigdom:

Only the Swedes have abolished enclaves of destitution in the golden fields of prosperity; only they have managed to establish true economic security for the average citizen. While private enterprise has been allowed to exploit its genius for technical progress, the State has spread the benefits. It is a way of enjoying the material fecundity of the capitalist system while avoiding its inequalities. The capitalist produces; the State distributes. To do so, the state acquired considerable powers over private enterprise without altering the formal tenets of ownership.³⁷

Landets fiffiga makthavare hade i huvudsak avstått från nationalisering, uttryckligen av krassa effektivitetsskäl. Men därtill fanns poängen att man genom kontroll utan formellt ägande via fackföreningsrörelsen och arbetsfredsmodellen – paradexemplet på den svenska korporativismen – kunde ta åt sig äran för framgångarna, men smita undan ansvaret för enskilda missräkningar på vägen. Allt samverkade till att stärka makthavarnas makt och att bringa svenskarna till att älska sitt slaveri: genom de välfärdssystem som fördelade produktionskakan gjorde sig Staten och dess redan vördade *Apparatchiks* medelst behavioristisk betingning till alla goda gåvors givare. *Trygghet* var huvudordet i den upplaga av *newspeak* som kompletterade den i övrigt huxleyska nya sköna världen: att på svenska uttrycka något som kunde sägas utmana tryggheten var att begå publikt självmord; att förespråka mer och bättre trygghet var att göra karriär.

Men för att tala med en frontfigur i denna Sverigebild använde svensk totalitarism både hängsle och livrem. Att systemet vilade på tusenårig mental

preparation underlättade den mentala manipulation som fordrades även här. Den ekonomiskt-sociala tryggheten måste ta form av – och kompletteras med – systematisk medvetandekontroll. Detta hade varit ett grundtema i *Brave New World*, där *emotional engineers* från *the College of Emotional Engineering* såg till att behov skapades och tillfredsställdes på ett sätt som gav vetenskapligt kalkylerad garanti för att inga tankar som kunde vålla misstro och motstånd kunde frodas.³⁸

Den svenska medvetandekontrollens former dryftades främst i de sex sista kapitlen, som handlade om utbildnings- och forskningssystemet, om livsmiljöernas utformning, om massmedia och kultur, samt om swedologins mest delikata tema: *sex*. Dessa betraktelser tog vid efter det kapitel som dryftat välfärdssystemen som instrument för kontroll, och genljöd av alla Sverigediagnosers ledmotiv: talangen för vetenskap och teknik, och besattheten av effektivitet. Huntford ville dock undvika tanken att svenskt snille härvidlag bidragit till västerlandets utveckling (även om han t.ex. kunde antyda att Christopher Polhem föregripit det löpande bandets princip): här som i alla avseenden där Sverige lämnat medeltiden handlade det väsentligen om kulturella inlån och efterapning. Sätillvida var den vetenskapligt-tekniska modernitet som *skapats* i väst för Sveriges del basen i ett komplex av selektiva inlån, innefattande statscentralismen och till den knutna ytaspekter av reformationen. Dessa saker formade en integrerad gestalt i Huntfords bild. När han i bokens början föregrep temat i de senare kapitlen, blottades kärnan i hans version av tesen om vetenskapligt-teknisk utveckling och tendenserna till totalitarism:

The Renaissance in its completed form had within it the seeds of conflict, almost by definition. It brought forth not only the discovery of the individual, which led to the concept of personal liberty, but also the invention of "The State as a work of art", which demanded servile underlings. Moreover, out of the Renaissance as the revival of learning and the discovery of the world, there issued technology which, in its application to society, also requires submissive people, and, ideally, the immersion of the individual in the group. Out of these innate contradictions, it can be argued, grew the tensions plaguing the industrialized Western world. The same process that generated the scientific and technological revolutions also created oppositions to them. It would obviously have been preferable to accept the one and reject the other. That is what happened to Sweden.³⁹

Således: Sverige förtjänade uppmärksamhet därför att landet i Huntfords höger-version av upplysningens dialektik – som här blivit renässansens – förevisade

det instrumentella förnuftets reduktion till kontroll och manipulation av den förvaltade världens människor i dess spänningslöst utopisk-dystopiska renhet. (Det vore knappast svårt att göra en parallell översättning av grundtanken till förre uppsalabon Foucaults terminologi, eller till Habermas vokabulär för livsvärldens kamp mot en koloniserande systemvärld. Går man till Marcuses teser i *Den endimensionella människan* är det inte alltid någon översättning erfordras alls.) Huntford hade många språkliga uttryck på paletten för att måla bilden av totalitär kontroll i den otyglade teknologiska modernitetens Sverige. Ett mycket vanligt sådant var ”teknokrati”, liksom modulationer av begrepp som ”planering”, ”organisation” och ”effektivitet”. Anspelningar på produktionsapparatusens fulländning fick stärka tesen om den totalitära disciplinerings fulländning. Men den term som bäst fångade kärnan i tankegången var *social engineering*. Bland kapitelrubrikerna sparades den till den eminent Huxley-relevanta *punchline* som fick avsluta Sverigeporträttet: ”The Sexual Branch of Social Engineering”. Introduktionen av uttrycket skedde dock omedelbart vid övergången från nagelfaringen av välståndets och trygghetssystemens maktfunktion *per se*:

Social and economic security have been essential to the control of the populace. But they have never been considered ends in themselves. They were to prepare the ground for social engineers, giving them malleable human material with which to work. The ultimate aim is to create the new man for the new society... [---] For their intended society, the Swedish planners require a type of person that, thinking collectively, and suppressing his individuality in favour of the group, is technologically oriented and socially well adjusted.⁴⁰

I detta projekt samverkade utbildningssystemet, massmedia och de kulturpolitiskt dirigerade konstnärliga verksamheterna för att betinga svensken till att från roten av sitt medvetande älska sitt slaveri. Läsaren manades notera att ”the Ministry of Education” samlade utbildning, etermedia och kultur – ”the three faces of intellectual guidance” – under samma hatt; den effektiva centraldirigeringen av tankar och känslor efter ideologiskt schema torde jämföras med ”the Ministry of Emotional Engineering” i *Brave New World*.⁴¹ Det genomgående temat i indoktrineringen var odlandet av ett särskilt slags socio-kulturell modernitet; människor skulle upprotas ur alla autonoma traditioner och identiteter – särskilt de som knöt an till det västerländska kulturarvet. ”To change society” var nyckelfrasen i påfallande många makthavares bekännelser

om motiven: svensken skulle vara komplett modern, öppen för allt nytt och därför fullständigt formbar. Skolans uppgift var att – med direkt parallell i *Brave New World* – eliminera alla former av historiskt medvetande och all religiositet (medan substitut fick tillfredsställa rent psykologiska behov). Detta hängde i sin tur samman med att den matematisk-naturvetenskapliga kunskapen, med snäv inriktning på industriellt-teknisk tillämpbarhet, gjorts normerande och systematiskt ställts i motsats till humanistisk bildning: skolans religionskunskap identifierade exempelvis all tro som en rest av vidskepelse som hänsköts till historiens amnesidrabbade landskap. I den ände av resonemanget som betonade den högre utbildningens och forskningens klavbindning vid det kortsiktigt nyttiga – och vid skolningen av nya kadrer av sociala ingenjörer med uppgift att tygla människorna som teknikerna tyglade naturen – fanns troligen de aspekter som kom att motivera *Gaudeamus* publicering, och kärnan av den relevans som säkert också tidens vänsterstudenter kunde urskilja.

Denna bild knöts samman med temat om det byråkratiskt-korporativt styrda systemets eliminering av politiken som kamp mellan *värden och värderingar*: i det frammanipulerade samförståndets land var *ideologierna döda*, och den formel makten använde var att man i Sverige först *enade sig om målen för att sedan diskutera medlen*. I teknokraternas Sverige saknade värden relevans, emedan den materiella välståndsutvecklingen var det givna mål som härskarnas makt vilade på – i sin tur det enda mål som tillerkändes värde i sig. Detta präglade exempelvis rättsapparatusens instrumentella godtycke och kalkylerat försonliga syn på brott mot individer. Det präglade också den attityd till sex som skolan i korporativ samverkan med RFSU indoktrinerade landets ungdomar med: de hade kanske inte fler utomäktenskapliga samlag här än på många håll, men de hade lärt sig att göra det i en emotionellt kall, mekanisk och praktisk anda – medelst preventivmedel utan socialt friktionsskapande konsekvenser. Ur maktens synvinkel fungerade detta enda reservat av påbjuden radikal frihet, utan skorrande skamkänslor, som en säkerhetsventil mot hotande frustrationer i den annars genomreglerade tillvaron. En modernt-rationell anda var redskapet för att föra den kalkylerade kontrollen ända in i den privata sfärens innersta rum. Frihet var kollektiv anpassning.

Dessutom kunde Huntford konstatera att värdenas ersättning med kall teknik var sanktionerad i landets officiella akademiska filosofi:

”Value nihilism”, which denies the existence of values that cannot be exactly measured, is the accepted Swedish creed. It is a comforting doctrine.

It dismisses metaphysics. Applied to architecture, it means that function alone counts.⁴²

Arkitekterna struntade högaktningsfullt i vad som var vackert. Att det hägerströmska arvet aktualiserades i ett resonemang om nihilismen inom svenskt byggande var ingen slump. Arkitekturens och stadsplaneringens roll i medvetandekontrollens Sverige – där hemmen fullt ut reducerats till Le Corbusiers ”machine for living in” – var nämligen mycket central. Den presenterades främst i det kapitel om ”The Environmental Mill” som skjutits in mellan de fält som dirigerades från utbildningsdepartementet (med *the Directorate of National Planning* i en analog roll). Redan i kapitlets upptakt gjordes perspektivet klart. Det handlade om hur den sociala ingenjörskonsten gjort Sverige världsledande i totalitär disciplinering medelst sociokulturell modernitet:

To become an instrument of manipulation, living conditions must be consciously exploited. They must form part of a general pattern of social engineering. But, given that, architecture and town planning are among the most subtle and powerful agents of conditioning. It is only to be expected that the Soviet Union would recognize the potential of indoctrination by environment. [...] But the Swedes have pursued broadly the same aims as the Russians: the creation of a new man for the new society, the restraint of individuality, the generation of a collective mentality and the advancement of central direction. What is more, Sweden even seems to have outstripped the Soviet Union. Other considerations aside, this is probably because she has better engineers and administrators, and because Swedish architects have willingly become servants of ideology.⁴³

Den bild av tidens livsmiljöer som snart målades upp hade sin direkta motsvarighet hos Jenkins. Men den tristess – med markant kommersiella inslag – som hos denne setts som resultatet av ett intressejämkande samspel mellan olika krafter blev hos Huntford ett *intentionellt projekt* med rötter i 1930-talet:

The Swedish landscape suggests at first glance the hand of a master planner and the shovelling of people into new patterns of habitation. Although there is plenty of land, with a density of population often verging to semi-desert, yet round every town there are clusters of young skyscrapers. [...] Everything – at least around the towns – seems new. For Sweden since the 1930s has been the planner’s dream. In the four crowded decades since then, industrialization has been consummated with a vengeance. The country has

been urbanized, people have been forced into the cities from the country. So, with people uprooted and moving, it was an ideal situation for those who wished to create a new environment.⁴⁴

Stockholms city var sinnebilden av det svenska samhällstillståndet. I Huntfords tolkning materialiserades här idéer hos dem som ägde makten att expropriera; här var fråga om ”not so much consequences of economic forces, as emanations of the official mind”. Vad de svenska *ideologerna* hade att säga om saken presenterades som pinsamt troskyldiga medgivanden av sanningen: arkitektur och stadsplanering användes uttryckligen för att realisera politiska intentioner och omforma människors medvetanden. Förstörelsen av Stockholms innerstad sågs kapa länken till det förflutna med ”a callousness and ruthlessness that suggests a fear or hatred of what has gone before”. Planen för det hela hade presenterats 1950 som en framtidssymbol, och en kommunalman (vem meddelades inte) sades den gången ha hävdad att *allt före 1932 måste glömmas*. Huntford fortsatte:

That, it will be remembered, was the year the Social Democrats came to power, but it has a symbolism beyond simple party politics. The 1930s saw the birth of modern Sweden, and the opening of the Swedish technological age. Irrespective of political creed, this to many Swedes is the era they like to commemorate, and everything else is best consigned to limbo.⁴⁵

I resonemanget röjs flera inre motsättningar i Huntfords bildmakeri. Vi ska notera en. Den är knuten till *kontinuitetstesen* i hans framställning: att det svenska tillståndet var den givna frukten av Sveriges historia och icke-västliga identitet, och att svenskarna långt före de flesta varit ”worshippers of technology” – en tolkning där Gunnar Sträng bara hoppat i Gustav Vasas eller brukspatronernas stövlar, och tillvaron knappast skulle ändras ifall den icke-opponerande oppositionen skulle ta över regeringsmakten. Mot den står en lika viktig tes som formulerades skarpast där den sakligt sett var allra mest problematisk, men av retorisk-strategiska skäl mest angelägen att inskräpa. Huntford inledde kapitlet ”Industrial Peace and the Rise of Modern Sweden” med att hävda:

Like Soviet Russia, contemporary Sweden is the creation of a single political party. Its long rule has coincided with the onrush of technology and the achievement of a belated industrial revolution. In the West, industrialization has passed into history and responsibility for its accomplishment has been obscured by the passage of time. But in Sweden, as in Russia, the process is

within living memory and is clearly the work of an unchanging regime. In both cases, one faction can therefore claim exclusive credit for the modernization of a backward society. As in Russia it is the Communists, so in Sweden it is the Social Democrats who have presided over this singular metamorphosis.⁴⁶

SAP var det skapande supersubjekt som format Sverige till Dystopia efter 1932. Ansvar, äran eller skulden hade singular, entydig och enhetlig lokalisering. Detta var också förutsättningen för Huntfords sätt att prata social ingenjörskonst: här fanns ett *intentionellt projekt* som manifesterade sig i allt från byggnadernas utformning till människors attityder till sex. Utan att nå huntfordska höjder av konspirationsteori har samma dramaturgi genomsyrat talet om social ingenjörskonst i de senaste decenniernas inhemska folkhemsdiagnoser. Här föreligger den kanske mest tänkvärda länk mellan det externt-simultana och det internt-retrospektiva bildmakeriet som fallet Huntford har att bjuda: vad som kan förefalla naturligt, självklart, i det senare fallet, avslöjar sig som något uppenbart tillyxat och problematiskt i det förra. Enligt det aktuella sättet att tala måste någon stå för intentionerna bakom ”projektet”, försöken att ändra människors sätt att leva och tänka (eller försöken att styra vilka människor som skulle få leva och tänka). Denna aspekt av bildmakeriet har anmärkningsvärt nog fotats på ett arv från socialdemokratins egen retorik: beskrivningen av folkhemmet som ett ”bygge”, den reformistiska arbetarrörelsen som dess byggmästare, och dess *idéer* som planritningen bakom det bygge som byggts. Men medan den reformistiska arbetarrörelsens solitära ansvar för allt som inte var den i snäv mening ekonomisk-tekniska utvecklingen – *allt det andra* – i allmänhet varit ett odiskuterat axiom i den internt-retrospektiva diskussionen, fordrade Huntfords situation och avsikt att ansvarstesen präntades på läsarens näsa.

Och eftersom det för en konservativ bekämpare av den avancerade liberala välfärdsstaten bara fanns *ett* skäl att i korus med motståndarna göra affär av symbolfallet Sverige – den ekonomisk-tekniska askungesagan – var det en ofrånkomlig uppgift att integrera *allt det andra* just med den. Här råder inte heller tvivel om att Huntford (i kontrast till mycken retrospektiv swedologi) hade rätt: allt det andra *var* intimt sammanvävt med den ekonomisk-tekniska utvecklingen, och detta var också grunden för att man i det klassiska folkhemmet så gärna frossade i teknikmetaforer och talade i termer av planering och effektivitet – ibland också om social ingenjörskonst. Den som menar att svensk samhällsutveckling 1932–1976 hade ett subjekt vars ”idéer” materialiserades i systemet – ens när det gäller *allt det andra* – har i

realiteten en förkrossande bevisbörda på sina axlar. Om man inte kan visa att den sociokulturella utveckling som antas ha formats av social ingenjörskonst på något vis skulle ha varit oberoende av det svenska samhällets omformering under trycket från en av alla tongivande krafter önskad *produktionsteknisk* utveckling, borde axiomet falla platt som en pannkaka.⁴⁷

Fallet Huntford visar hur svårt det annars vore att förena tesen om SAP som solitär byggmästare med realiteterna i den värld av komplex interaktion där arbetsmarknadens parter ställt staten åt sidan för att gemensamt forma *basen* i samhällsutvecklingen (om vändningen tillåts). Han delade den samtida svenska vänsterns benägenhet att se en konspiration bakom samförståndsmodellen: det kunde omöjligen vara så (som t.ex. Jenkins ingående beskrev) att genuint motställda krafter faktiskt lyckats hitta *common ground* för problemlösning i ett ekonomistiskt produktionsökningskoncept. Medan Palme och Geijer från motsatt håll sågs som monopolkapitalets och Nixons lakejer, var det svenska samförståndet i alla dess former – enkannerligen SAF:s och LO:s kalenderplanerade bluffcharad av intressekamp – hos Huntford ett instrument för landets socialistiska ”rulers” att kontrollera samhället medelst skapad och kvävande konsensus. Ingen opponerade i Sverige: varken oppositionen eller ens kapitalisterna. Där förelåg ”acquiescence all along the line”.⁴⁸ Alla älskade sitt slaveri.

På dagspolitisk nivå var det dessutom angeläget för Huntford att trots allt identifiera Stockholm med Moskva: de svenska socialisternas bygge av ”a strong society” – en eufemism för centralstatlig makt – hade från grunden tillämpat och spritt marxismens ekonomistiska världsbild genom att de första tjugo åren vid makten väsentligen nöja sig med att dirigera fram det teknologibaserade välstånd som välfärdsstatens kontroll fordrade som bas. Om projektets kulör rådde ingen tvekan: ”The Swedish Social Democrats are the only existing party inside or outside the Communist world able to claim an apostolic succession from Marx.”⁴⁹ Påståendet formade i vanlig ordning något äventyrligt kring ett korn av sanning, och i denna djärva ekvation var det möjligt att beskriva Marcus Wallenberg som ”the second Minister of Finance” i ett land som samtidigt sades vara ”one of the most truly Marxist countries in existence”.⁵⁰ Vad Huntford hade att säga om den sociala ingenjörskonstens saligt dystopiska Sverige kunde, som synes, snabbt bli påfallande besynnerligt. Men det internt-retrospektiva bildmakeriet kring folkhemmets Sverige har inte sällan producerat märkligheter efter väsentligen samma böjningsmönster, trots att saken inte alltid varit lika uppenbar. För att få syn på sådana problem i vår bild av vårt nära förflutna (och de politiska implikationer de kan tänkas bära) kan jämförelser med folkhemsepokens externt-simultana bildmakeri vara oss till nytta.

Noter

- 1 Denna uppsats utgör ett smakprov ur en kommande analys av det externa och interna bildmakeriets polemiska logik.
- 2 Exempelen anförda i David Jenkins, *Sweden and the Price of Progress* (New York, 1968), 12, 144.
- 3 *Expressen* 1972: 24/1 ("Ett efterblivet land med ett fogligt folk"); 25/1 ("Varför är vi så efterblivna?", "Löne-teatern", "Apoteks-myglet"); 26/1 ("Den heliga tryggheten", "Varför vi inte opponerar", "Svenskarna bevakar svartsjukt sin suveränitet"); 27/1 ("Svenskarna är intellektuellt primitiva"); 28/1 ("Partiets generaldirektörer styr Sverige till vardags"); 29/1 ("Vägen till makten går inte genom riksdagen utan genom byråkratin", "Här är folkrörelserna viktigare än riksdagen"). Den 30/3 följde på ledarsidan en halvhjärtad ansats att nyttja Huntford dagspolitiskt ("Palmes sköna värld?"), och den 1/2 en beställd kommentar av Guy de Faramond ("Le Mondes' man i Sverige stöder Huntford"). Den 6/2 infördes en kort protest av Carl Z ("Hurdana glasögon hade Huntford?").
- 4 Marquis Childs, *Sweden: The Middle Way* (New Haven, 1936). Childs uppföljarvolym, *This is Democracy: Collective Bargaining in Scandinavia* (New Haven, 1938) har blivit jämförelsevis bortglömd, kanske närmast för att den gick i tryck någon månad för tidigt för att presentera den stora nyheten på sitt fält: det fullbordade *Saltsjöbadsavtalet*. Childs hade gjort en retorisk poäng av att förneka att Sverige var något slags utopi. Närmast den motsatta hållningen kom kanske Hudson Strode i *Sweden: Model for the World* (New York, 1949).
- 5 "Utbildning som indoktrinering", *Gaudeamus* 1972:11 (8/10), 1. I detta nummer följde en presentation baserad på *Expressen* (se not 15) på sida 10 och textutdraget "Den S-märkta skolan", del 1, på sida 11–14. "Den S-märkta skolan", del 2, följde i *Gaudeamus* 1972:12 (20/10), 9–12. Redaktionen påstod i en ny introduktion, *ibid.*, 8 ("Huntford avslutar massakern"), att den hade fått "flera och längre inlägg från läsarna med anledning av den här artikeln än vi fått till något annat material vi hittills publicerat." En omvänd bild av intresset gavs i redaktionens slutkommentar i *Gaudeamus* 1972:15, 16. Publiceringen i *Gaudeamus* tycks bl.a. ha föranlett Birger Turessons referat av boken i *Dagen* (24/10 1972, "Observer's korrespondent i Sverige: Ert skolsystem är totalitär")..
- 6 "Apropå Roland Huntfords S-märkta skola: fyra debattinlägg", *Gaudeamus* 1972:15, 14–16 (Hägg citerad från 14); de tre andra debattörerna var Torkel Franzén (som gjort *Gaudeamus* översättning), Sven Delblanc (som var apostroferad i texten) och pedagogiprofessorn Torsten Husén.
- 7 Harald Wigforss, "Unga sköna Sverige", *GHT* 20/5 1972.
- 8 *DN*, 15/11 1972, signerad notis utan rubrik.
- 9 Leif Carlsson, "Mr Huntfords gallimatias", *SvD* 19/11 1972.
- 10 Gunnar Unger, "Den rasande Roland", *SvD* 7/4 1973.
- 11 Harald Wigforss, "Sverige på god engelska", *GHT* 2/1 1973. Irene Scobbies *Sweden* (London, 1972) hälsades av fler med snarlik poäng.
- 12 Roland Huntford, *The New Totalitarians* (London, 1971), 62f.
- 13 Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor* (Stockholm, 1991), 187; Gunnar Jarring, "Ohlmarks, Åke", *Svenskt biografiskt lexikon* 28 (Stockholm, 1992–94), 111–116.
- 14 Se främst Walter A. Jackson, *Gunnar Myrdal and America's Conscience: Social Engineering*

- and *Racial Liberalism, 1938–1987* (Chapel Hill, 1990) och Alva & Gunnar Myrdal, *Kontakt med Amerika* (Stockholm, 1941).
- 15 Faktum är att den sydafrikanska länken – som inte sällan anspelades på i svenska reaktioner – är oklar. Enligt förlagets presentation 1971 var Huntford född i Sydafrika 1927, ”graduated” i Kapstaden, men hade flyttat till England 1947 för att studera vid Imperial College. Enligt Jan Mosanders intervju i *Expressen* 24/1 1972 (”Roland Huntford, mannen bakom ’Det blinda Sverige’: Jag är inte rädd om det blir bråk”) var han ”född i Kenya av en engelsk far och rysk mor”. Han uppgavs ha ”gått i skola i Sydafrika men fått sin huvudsakliga utbildning i England”. En faktor av än mer oklar betydelse – den låter sig inte direkt utläsas av boken – är Mosanders upplysning att Huntford var katolik.
 - 16 Enligt *Expressens* intervju 24/1 1972 hade Huntford egentligen aldrig tänkt på möjligheten att också svenskar skulle läsa hans text: den var skriven av en utomstående för utomstående.
 - 17 Huntford dryftade inte tvångssteriliseringsfrågan, men det torde nämnas att författaren till *Brave New World*, hans viktigaste intellektuella referenspunkt, våren 1934 (tiden för *Kris i befolkningsfrågan*) diskuterat den i en sympatityttring för eugeniken. Aldous Huxley, ”What is Happening to Our Population?”, i: *The Hidden Huxley: Contempt and Compassion for the Masses*, David Bradshaw, red. (London, 1994), 147–158. Om Huxleys politiska profil under mellankrigstiden finns skilda uppfattningar; jfr. redaktören Bradshaws perspektiv i den anförda antologin med Nicholas Murray, *Aldous Huxley: An English Intellectual* (London, 2002) – där essän i befolkningsfrågan berörs på sidorna 274–276.
 - 18 Jenkins, *Sweden and the Price of Progress*, 17.
 - 19 *Expressens* intervju 24/1 1972.
 - 20 Jenkins, *Sweden and the Price of Progress*, 17.
 - 21 Loc. cit.
 - 22 Betydelsen av Sveriges succé just som *industrination* har stundom förbisetts i sammanhanget. Se t.ex. Kazimierz Musial, *Tracing Roots of the Scandinavian Model: Image of Progress in the Era of Modernization* (Berlin & Florens, 1998).
 - 23 Jenkins, *Sweden and the Price of Progress*, 154, 266.
 - 24 Se David Östlund, ”A knower and friend of human beings, not machines: The business career of the terminology of social engineering 1894–1910”, *Ideas in History* 2 (2007:2), 43–82, och där anförd litteratur.
 - 25 Exempler bygger på Huntford, *The New Totalitarians*, 204, 227, 250.
 - 26 Se David Östlund, ”Our preeminently social activity: Ludwik Fleck and thought in history”, *Ideas in History* 2 (2007:3), 9–44.
 - 27 Uttrycket finns i en passage rörande den svenska benägenheten att eliminera *difference*, som bl.a. hade drabbat samerna och zigenarna – icke ”because of racial bigotry alone”, Huntford, *The New Totalitarians*, 345. Här tangerades vad som senare kom att bli Zygmunt Baumanns definition av ”social engineering” i *Modernity and the Holocaust* (Cambridge, 1989), 68.
 - 28 Edmund Dahlström, ”Nidbilder av Sverige”, *DN* 8/12 1973. De andra böckerna var Richard F. Tomasson, *Sweden: Prototype of Modern Society* (New York, 1970) och Donald M. Hancock, *Sweden: the Politics of Postindustrial Change* (Hinsdale, Ill., 1972).
 - 29 Wigforss, ”Unga sköna Sverige”, *GHT* 2015 1972.
 - 30 Iakttagelsen och dess polemiska udd kan gärna ses som ett exempel på vad jag föresprå-

kat som *det idéhistoriska studiets specifika nytta*: dess bidrag till att destabilisera skenbara självklarheter i våra egna tankeramar – i detta fall i folkhemshistorieskrivningens tankevanor. Jfr. David Östlund, ”Ett manifest för processtolkande idéhistoria. 100 teser om tänkandet och dess historieskrivning”, *Lychnos* 1998, tes 98.

- 31 Jenkins, *Sweden and the Price of Progress*, chap. 6, särskilt 89f, 111.
- 32 *Ibid.*, 83ff.
- 33 Om ”direktoraten”, se främst Huntford, *The New Totalitarians*, 78f; om generaldirektörstiteln, jfr. även 19.
- 34 *Ibid.*, 34. Detta är ett av de ställen där Ohlmarks med en utelämnad negation gjort texten egendomlig på ett sätt som den inte är i original. Huntford, *Det blinda Sverige* (Stockholm, 1972) 23.
- 35 Jfr diskussionen i Jenkins, *Sweden and the Price of Progress*, chap. 7.
- 36 Jfr Jenkins, *Sweden and the Price of Progress*, 169f, som tvärtom angrep svensk självöverskattning härvidlag, bl.a. i Gunnar Myrdals artiklar om Sverigediskussionen i *New York Times*, varav en del också publicerats i *SvD* 30/1 1966 (”Välfärdsstaten i blickpunkten”).
- 37 Huntford, *The New Totalitarians*, 70.
- 38 Jfr Aldous Huxley, *Brave New World & Brave New World Revisited* (New York, 1965), t.ex. 51f, 119 138, 141 och 179. En viktig skillnad mellan Huxley och Huntford rör kommersialismen och *privatföretagens* manipulativa makt.
- 39 Huntford, *The New Totalitarians*, 36; fallet Polhem: *ibid.*, 46.
- 40 *Ibid.*, 204f
- 41 *Ibid.*, 308 (fotnot).
- 42 *Ibid.*, 273f.
- 43 *Ibid.*, 250f; om Le Corbusier se *ibid.*, 272; längre fram sades ”social engineering” vara ”the category in which Swedish architecture now almost wholly belongs”, *ibid.*, 277.
- 44 *Ibid.*, 251.
- 45 *Ibid.*, 282.
- 46 *Ibid.*, 49; om ”worshippers”, *ibid.*, 48.
- 47 Denna diskussion anknyter omedelbart till den appell för ”avsossefiering av det nationella närminnet” som jag gjorde i *Det sociala kriget och kapitalets ansvar* (Stockholm, 2003), 455–461. Där berörs också byggmetaforens roll i sammanhanget.
- 48 Huntford, *The New Totalitarians*, 248. Formuleringen gällde utbildningssystemet, men komprimerar ett allestädes närvarande motiv.
- 48 *Ibid.*, 63f.
- 50 *Ibid.*, 106 (Wallenberg) och 67 (”Marxist country”).